

KOMMUNIKÁCIÓ A HARANGOK NYELVÉN

Kupuszinai példa

A közösségi információközlés legfontosabb megnyilvánulása a beszéd. Az artikulált emberi hang által történő hírközlést megelőzően már a gesztusok is teljes mondatértékű kommunikációs funkcióval bírtak, s bírnak sokszor ma is. A nem emberi hangforrásból származó, hanem bizonyos tárgyak egymáshoz ütügetéséből eredő hangokból egy akusztikus kódrendszert alakított ki minden közösség magának: ilyen pl. a vonatfütty, az iskolacsengő hangja, a mentőautó szirénájának hangjai stb. Nagyon régi egyezményes hangrendszer éltetői az emberi társadalomban a harangok is, amelyek megszólaltatása nagyobb vagy kisebb közösségekben néha azonos, néha különböző hírértékkel bír. Ahogyan a hadseregben megszólaló kürt, illetve trombita hangja is más és más jelentéssel bír, úgy tud a harangozó is a harangszóval üzenni: figyelmeztetni, hívni, értesíteni. Különleges esetekben bizonyos helyi közösségek a harangszót kénytelenek mással helyettesíteni. Ilyenről tudunk Bona Mihajlović szerémségi származású Ferenc-rendi szerzetes naplójából, melyet a zombori rendházban vezetett a 18. században 1717 és 1787 között. Ő tesz említést a török uralom vége felé a ferencesek által használt *daszkaló* eszközről, azaz egy vastag deszkalap farúddal való ütügetéséről, amelynek tompa hangja nem hallatszott ugyan messzire, de a közösség testvéreit figyelmeztette kötelezettségükre, és az oszmán megszállót sem zavarta.¹ A 12. század óta kötelező harangozás csak ily módon érvényesülhetett abban az időben.

A harangokkal és szavukkal, az általuk közvetített üzenettel s a hozzájuk fűződő kanonizált szakrális és népi hagyománnyal a *campanológia* tudománya foglalkozik.

A harangokkal való ellátottság nem pusztán a templomok, kápolnák, temetők kiváltsága. Lehet harangja egy-egy kastélynak, mellyel pl. ebédre hívják a dolgozókat, lehet a kapubejárat fölött is kisebb harang, amelynek hangja az érkezőkről informálja a házban élőket. De a harangszó szerte a világon a vallásgyakorlásban a leghasználatosabb. Része és rendezője a szakrális időnek, behatárolja azt, s végigkíséri az emberi életet a születéstől a halálig – legalábbis a római katolikus vallású nyugat-bácskai Kupuszina falu közösségében így van.

Kupuszinán 1754-ben építették fel a vert falú templomot, melynek tornya még nem volt, s így mellette két harangláb állott mindegyik egy-egy haranggal, „a nagyobb volt mázsa 6 font, a másik 42 font nehéz. Kalocsán áldották meg őket. A harangokat a község lakosai vették”² – jegyezte fel Kanyó Lajos néhai plébános a 20. század első felében írt feljegyzéseiben. Az 1806 és 1813 között megépült új

¹ MIHALJOVIC 1717-1787. 65.

² KANYÓ 1931. 3.

Szent Anna-templom 32 méter magas tornyát 1843-ban már négy harang lakta. A harangokat a község lakosai vásárolták, s a kalocsai érsek áldotta meg őket. A szentkultusz egyik megnyilvánulási lehetősége éppen a harangok védőszentjének megválasztásában rejlik. Kupuszinán az említett évben Szent Ágostonnak, a Nagyboldogasszonynak és Szent Eleknek az oltalmába ajánlott harangokkal értesítették a katolikus hívőket, míg az öreg harangnak nevezettet már nem használták. Feltételezhetjük, hogy ez utóbbi a régi, kis templom előtti haranglábon álló harangok közül való. Sajnos, a nagyon foghíjas helyi Canonica Visitatio nem szól a védőszentválasztás körülményeiről, így nem tudjuk, hogy miért éppen Szent Ágoston és Szent Elek, a mi vidékünkön éppenséggel kevésbé kultivált szentek lettek harangjaink oltalmazói. Bálint Sándor szerint „Szent Elek a középkor egyik legkedvesebb legendahőse volt... Eljut a népmese világába is... A legenda évszázados kedveltségére vall egy baranyai népmese, amelyet nyilvánvalóan ponyvairodalmi vagy kalendáriumi olvasmány ihletett”³. Szent Elekben az ifjú szüzesség védőszentjét tisztelték. Az Elek és az Ágoston név kupuszinai vonatkozásáról annyit tudunk, hogy a falu papja az 1830-as években Nagy Elek volt, és hogy a falu jómódú családjaiban korábban, jó száz évvel ezelőtt előfordult még mindkét férfinév, bár azok ma már nem használatosak. De a ragadványnév-kincs még őrzi emléküket, ugyanis az Elek ragadványnév két nagy famíliát is jelöl: az egyik Guzsvány vezetéknevűt, s tudjuk, hogy keresztnévből származóan (az utolsó Elek-származék 2006-ban hunyt el 84 éves korában), míg a másik egy Balogh vezetéknevű családot jelölt, melyet Magyar-Elek néven tartanak számon, s nemrég adták el az utolsó Magyarelek-házat, bár a család egyenes ági leányleszármazottai még élnek Kupuszinán. Az Ágostonból pedig Guszti lett, s ez a ragadványnév az egyik Pópé vezetéknevű módos gazdáéké volt, akiknek tagjai községi és hitközségi elöljárók is voltak. Ma már csak leányági leszármazottaik élnek a faluban, férjük után más vezetékneven. Szent Ágoston és a többi egyház-anya templombeli ábrázolását ugyan a tridenti zsinat előírta⁴, de a 19. században épített kupuszinai templom kegytárgyakkal való felszerelése időben már nagyon távol jár az említett zsinattól. A harangkeresztelésnek ezek csak feltételezései, ugyanis lehetséges, hogy a másutt és másoktól megkeresztelt harangok által a faluba hozott nevek épp a harangok révén váltak használatossá. Szent Elek kevésbé elterjedt tiszteletét minden bizonnyal bővítheti mostani bácskai említése.

A mai templomi harangok közül a legnagyobb 645 kg, míg a legkisebb, a lélekharang 48 kg. A temetőben álló vasszerkezetű haranglábon egy harang van: Ajándékozta Dubacz István és neje Friedrich Mária 1924. Önt. Boditsy Baján. A harang szemközti oldalán pedig egy kis dombormű, amely Szent Mihály arkangyalt ábrázolja mérleggel a kezében. A harangot ajándékozó hitbuzgó házaspárnak köszönheti Kupuszina társadalma még a Nagy utca elején, a hajdani házuk előtt 1902-ben épült közkeresztet, a temetőben álló Nagykeresztet 1910-ből, valamint az asszonynak a Kálvárián lévő stációoszlopokat 1901-ből.

³ BÁLINT 1998. III. 67–68.

⁴ BÁLINT 1998. 268.

A templom harangjai mindennap megszólalnak a katolikus kánonnal szentített s a közösség által tudott időben. Korábban, amíg az időszámítás kétféle, tavaszi és őszi szokása nem volt felénk honos, addig nyáron reggel négykor s este nyolckor harangoztak Szent György napjától Szent Mihály napjáig, míg a téli időszakban reggel ötkor és este hétkor. A harangozás időpontjának változása mindig a jeles napok előestéjén történt. Ugyancsak régi szokás, hogy az esti harangszó után a lélekharang is megszólal a megboldogultak lelki üdvéért, az éjszakai nyugalom biztosításáért. Hajdan, jó fél évszázaddal ezelőtt nyaranta még este kilenckor is megszólalt a lélekharang, s az idősebbek emlékezete szerint azért, hogy aki a sötétedés beálltakor eltévedt valahol a határban, a harangszó irányában indulva hazataláljon. A harangszó időrendező szerepének megnyilvánulása érhető tetten ebben az esetben is.

Ugyancsak idő- és munkarendező szerepe van a napi három kötelező harangozásnak is. A hajnali, déli és esti harangszóval valamikor a nagyharang szólította imára a kupuszinaiakat. Amióta a most szolgáló (2004) plébános a faluba érkezett, azóta a toronyablakokba szerelt hangszóróból hallatszik ez az imafelhívás. De nem a kupuszinai templom nagyharangjának a hangján, hanem egy idegen templomén, amelyet hozzánk importáltak a hangtechnika fejlődésével. Ezt a harangszót digitális elektronikai műszer indítja és állítja, megkönnyítve így a harangozó munkáját. A falubeliek azonban könnyedén megkülönböztetik a két harangszót, s az eredeti harangzúgást sokkal többre becsülik a hangszóróból kiszűrődőnél. Ugyanígy történt az 1980-as évek közepéig az időjelző harangozás a temetőben is. Amióta azonban nincs a temetőcsősznek állandó lakása a temetőben, azóta ez a napi három harangozás elmaradt.

A római katolikus felekezetű templomokban szokásos a péntek délután három órakor történő harangozás Krisztus kínhalálának emlékére. Ennek a harangozási kötelezettségnek máig rendszeresen eleget tesznek a kupuszinai templomban egy haranggal.

A szakrális idő legfrekvenciáltabb időszaka a szentmiséé, amelyre ugyancsak a harang szólít. A *vasárnapi nagymise* – immár csak egy szentmisét tartanak vasárnaponként, ugyanis a pap más faluban is szolgál – leginkább délelőtt 10 órakor kezdődik. Arra az első harangszó 9 órakor szól meg a hangszóróból, a második pedig fél tízkor. Mindkettőnek azonos a hossza. A misére történő beharangozás mind a három haranggal pontban 10 órakor történik, de rövidebben, mint a misére szólítás. Aki ez után érkezik a templomba, arra mondják, hogy kiharangozták. Ezeket a harangozásokat minden tősgyökeres falubeli ismeri, és jelentésének megfelelően értelmezi, akárcsak a szentmise részeit megtisztelő, az *evangéliumra* és az *Úrfelmutatásra* történő harangozást is. Amikor vasárnap délután litániát tartanak a templomban, az mindig három órakor kezdődik. Erre első harangoznak kettőkor egy haranggal, másodikat fél háromkor ugyancsak eggyel, s beharangoznak háromkor mindhárom használatban levő haranggal.

A *hétköznapi misékre* hasonlóképpen történik a harangozás, csak éppen negyedórás szünetekkel, s nyáron reggel hétkor, télen fél nyolckor kezdődnek.

Az októberi Mária-ájtatosságot minden este hat órától tartják, vasárnap pedig a rendes délutáni litánián. Az ezen való részvételre először ötkor, másodszer fél hatkor harangoznak, s hatkor beharangoznak. Ez a litánia pontosan este 7 órakor ér véget a harangszóra történő Úrangyala imával.

Imádkozásra szólít a templomban a mindhárom harangból szóló harangszó és a temető harangjának szava *mindenszentek ünnepének* estéjén este 7 és 8 óra között. Ilyenkor negyedóránként 5 perces szünetet tartanak, hogy a harangozó és segítőtársai pihenjenek egy kicsit. Segítőtársra pedig szüksége volt a harangozónak korábban, ugyanis mindhárom harangot nem tudta volna ilyen hosszan egyedül kongatni. Napjainkban pedig az elektronikai műszert „pihentetik” negyedóránként. Ugyanígy harangoznak *halottak napján* is reggel 6 és 7 óra között. Ebben az időben a falubeli hívők mind otthonukban vannak, gyertyát gyújtanak, és elhunyt hozzátartozóik, illetve minden megholt lelki üdvéért imádkoznak. E nap estéjén nincs hangos szórakozás a faluban.

Ünnepi események fényét is emeli a megszólaló harangszó. Így például a hagyományos *feltámadási és úrnapi körmenetet* harangszó kíséri mindaddig, amíg az Oltáriszentség az oltártól távol van, vagyis ameddig a körmenet tart. Ilyenkor mindhárom harang szól.

Az *első áldozáshoz járulás* ünnepi rítusának része a jelölteknek és hozzátartozóiknak a plébánián való gyülekezése. Az onnan a templomi lobogókkal történő indulás felér egy körmenettel. Útjukat a templomig ugyancsak mindhárom harangunk szava kíséri.

A *zarándoklatra indulókat* harangszó kíséri ki a falu széléig, illetve fogadja a zarándoklatról visszatérőket a falu szélétől a templomba érkezésig. Kupuszinán keresztül más közösség zarándokai nem szoktak közlekedni. Régen a koluti zarándokok Doroszlóra menet erre jöttek, itt a templomban megpihentek. Őket is köszöntötte jöttükben-mentükben a harangok szava.

Jelentős történelmi eseményre emlékeztet, imádkozásra szólít a már említett *déli harangszó*, az 1456. évi győztes nándorfehérvári csata emlékére. A csata 550. évfordulóján, 2004. július 22-én rendezett nándorfehérvári (belgrádi) megemlékezésen a kupuszinai népdalénekesek is részt vettek. Az ottani ünnepséget is a harangok szava tette ünnepélyessé, ugyanis a szervezők az elszakadt magyar országrészekből elhozták s megszólaltatták egy-egy város harangjának déli szavát, s a kassai, munkácsi, marosvásárhelyi, verseci, vörösmarti, lendvai harangok az összetartozás, az együvé tartozás szószólói voltak.

Lokális színe van a csak Kupuszinára jellemző több mint száz éves *csütörtök délutáni* harangozásnak. Emlékharangozásról van szó, amely az 1890. október 2-án keletkezett falutúzra emlékezteti a falubelieket. Ugyanis a falu elöljárósága a falutúz első évfordulója előtt úgy döntött, hogy ezt a szomorú eseményt meg kell örökíteni, nem szabad feledni, s ügyelnie kell minden kupuszinainak, hogy meg ne ismétlődjön. Ezért rendelték el a falutúz keletkezésének napját és időpontját az emlékharangozással való megjelölésre. Tehát 1891 óta, azaz immár 115 éve minden csütörtökön délután fél négykor megszólal a nagyharang a kupuszinai templomban, s a falubeliek ismerik annak szemantikai értékét.

A harangszó végigkíséri az ember életét is ebben a nyugat-bácskai szórvány-magyarrá lett faluban. Szólít a *szentmisére*, amelyen megkeresztelik; jelzi a *nász-misé*t, amelyen házassági esküt köt; és elsiratja, ha eltávozik az élők sorából. A közösség figyelmének a középpontjában az emberi élet áll, maga a létezés, s ennek megszűnte mindig eseményszámba megy a fogyatkozó-lélekszámú faluban. A halottakért történő harangozás tárgyalását hagytaim beszámolóim végére.

A *halottra való harangozás* a *csendítéssel* kezdődik. Ez a közösségnek szóló híradás arról, hogy egy tagja elhalálozott. Ilyenkor még ma is az igazi nagyharangot kongatja a harangozó, az szólal meg a maga méltóságteljes hangján. Ha ebben a csendítésben egy szünetet tart a harangozó, annak az a jelentése, hogy nő hunyt el, ha pedig kétszer tart szünetet, akkor férfi. A férfiaknak így hosszabb harangozás dukál, s a harangszó teljes és tagolt mondat értékkel bír: meghalt egy férfi. A csendítés után közvetlenül megszólal minden harang, s ez az *első vers*. Napjainkban minden halottnak tíz verset engedélyez a plébános a templomban s tízet a temetőben. Korábban többet is kérhettek a hozzátartozók, s annak árát rendre megfizették. A verseket mindhárom haranggal húzzák három percig. A harangozásért, természetesen, ma is kell fizetniük az elhunyt hozzátartozóinak, s a pénzt a papnak adják, aki ebből a harangozónak is juttat egy kisebb részt. Az 1980-as évek végén egy fiatalon elhunyt asszonyra, a szülők külön kérésére minden negyed órában harangoztak. Ez volt az utolsó ilyen gyakori harangozás halottra. Régen, ha ilyesmi történt, akkor rámondták, hogy *zsiros halott van*, szólnak ám a harangok. A *második csendítés* akkor történik; amikor a pap elindul a temetésre. A háztól való temetések idejéből való harangszó-megnevezés a kísérő. Ez az utolsó harangszó, amikor minden harang együtt szól tíz percig, s ami, a falusiak szerint, mindenkinek jár. Akkor hallatszik, amikor a koporsót a megásott sír felé viszik, vagyis az utolsó úton.

A temetőben is hasonlóképpen történik a harangozás. De ott csak akkor kezdenek harangozni, amikor a holttest már a temető ravatalozó-kápolnájába érkezett. Megjegyzendő, hogy csak akkor harangoznak a temetőben, ha Kupuszinán temetik el az elhunytat. Ettől eltérő eset is történt néhányszor, amikor ugyan nem a kupuszinai temetőben temették el az elhunyt falubelit, de holttestét a vidéki temetőbe való indulás előtt az otthoni temetőkápolnában is felravatalozták, hogy a falubeli ismerősök elbúcsúzhassanak tőle. Ilyenkor harangoznak is a temetőben. Tehát, ha csak a templomban harangoznak halottra, s a temetőben nem, akkor illik tudni, hogy nem a faluban lesz a temetés.

Harangoznak a faluban olyankor is, ha nem itteni lakos halt meg, hanem valakinek a hozzátartozója, aki hírül akarja adni rokona, ismerőse elhunytát. Ilyenkor általában öt verset húznak a toronyban, s a temetőbeli harangozás elmaradása jelzi, hogy nem a faluban van a halott.

Az egyházi hatóság által elrendelt harangozás a megszabott időtartamban történik. Az utolsó ilyen harangozás II. János Pál pápa halálakor történt.

A mostani plébános már nem tesz különbséget a halottak között, és példamutatóan mindenkit eltemet, ha azt a hozzátartozók igénylik. Korábban azonban nem részesült mindenki egyházi temetésben. Akit nem temetett pap, annak ha-

rangozás sem járt. Ilyenek voltak az öngyilkosok, a keresztleetlen gyerekek, az egyházi házasságot nem kötött házások, az elváltak, vagyis a szentségtörésben élők. Őket a temető egy külön részében, az árokparton temették el.

A halott jelzése, vagyis a csendítés nem történik meg a reggeli mise előtt, a vasárnapi vagy ünnepi délelőtti nagymise előtt, sem az esti Urangyala után. Verseket sem húznak az említett időszakokban.

Ha napközben megszólal a lélekharang, az annak a jele, hogy egy nagybeteg súlyos haláltusáját vívja, és a harangszó segítségkérés a közösség tagjai felé: imádkozzanak, hogy a szenvedő beteg kínjai mielőbb szűnjenek, hogy könnyebben haljon meg. Ezt a harangozást mostanság nemigen hallani.

A nagyharanggal szoktak harangozni felhő elé. A terhes viharfelhők közeledtével hosszan szól a harang, a hitbuzgó lakosok ilyenkor imádkoznak, szentelt barkát vetnek a tűzbe. Úgy tartják, hogy mindez segít az esetleg súlyos károkat is okozó felhők szétoszlatásában.

Szerencsére ritkán verik félre a harangot a kupuszinai templomban. Az ilyen fajta harangozás veszélyt, elemi csapást, leginkább tűzesetet jelent, az ilyen tagolt tömondat üzenete: tűz van. Amióta azonban a tűzoltók laktanyájukra felszereltek a szirénát, azóta a keletkezett tűzvészről a szirénahang informál.

A folklór tárgykörébe tartozik már az a népi megfigyelés, hogy ha „vígán szólnak” a halottra a harangok, csengve-bongva, akkor hamarosan lesz ismét haláleset a faluban.

A köznapi tudat szerint harangzúgáskor nem jó sehova sem indulni, meg kell várni annak a befejezését, mert nem lehet tudni, hogy éppen milyen információt közöl a harangszó.

Metakommunikációs folyamat zajlik tehát a harangok nyelvén az emberek között, mert azt nem szabad elfelejteni, hogy a harangot azért mégiscsak az ember szólaltatja meg, ő üzen általa.

Irodalom

BÁLINT SÁNDOR

1998 *Ünnepi kalendárium III.* Mandala Kiadó, Szeged.

KANYÓ LAJOS

1931 *Kupuszina község egyházi legrégebbi története.* Kézirat.

MIHAJLOVIC, BONA

1717–1787 *Dnevník fra Bone Mihajlovića 1717–1787.* Kézirat, Történelmi Levéltár, Zombor.

ISTVÁN SILLING

COMMUNICATION BY BELLS: An Example from Kupusina

The most important manifestation of conveying information in a community is speech. Before information was conveyed by articulated human voice, gestures had a communicative function on a par with utterances, and this is, for the most part, still true today. Every community devised an acoustic code system of sounds created by the contact of certain objects, such as the chime of bells.

Bells are not merely the privilege of churches, chapels and cemeteries. Castles, for instance, may have bells to summon the laborers for lunch, or a smaller bell may hang above the gates to signal the arrival of guests to the residents. However, bells are most often used in religious practice. Bell chimes form a part of sacred time, at the same time circumscribing and regulating it; and bell chimes also follow human life from the cradle to the grave. Messages may also be conveyed by bells: warnings, summons and announcements.

Folk observations that deduce pending negative phenomena or events from the quality and the acoustic properties of bell chimes are now considered a part of folklore. In such cases, the coordinates that carry message value are the most important (tone, volume, rhythm, etc.).

Bell chimes signal a metacommunication process between people, because we must not forget that the bells are sounded by people, and it is ultimately the people who send messages by the bell.